

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ל"ה

תשע"א

חומר 349

לעולם יהא אדם ירא שמים

לגלגוליה של יראת שמים

הצירוף הלשוני "יראת שמים" לצורותיו (ירא שמים, מורא שמים וכדומה) מקורו בחז"ל: "אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר [...] ויהי מורא שמים עליכם" (אבות א, ג). בלשון המקרא מצוי ביטוי דומה היכול לשמש מקור לשימוש חז"ל בצירוף הלשוני הנ"ל, כפי שמצינו בלשונו של יונה הנביא: "ואת ה' אלקי השמים אני ירא אשר עשה את הים ואת היבשה" (יונה א, ט). לאור ההנגדה בפסוק בין "שמים" ל"ים" [...] יבשה", עולה מהפסוק כי המילה שמים "מייצגת" את הקב"ה באשר אליה מיוחס מקומו בלשון מטאפורית, כאשר בדבריו של יונה מודגש כי למרות היותו בשמים הוא עשה את הים ואת היבשה.

הצירוף המקביל, הרווח יותר בלשון המקרא, הוא "ירא[ת] ה' " או "ירא[ת] אלקים", כפי שמצינו במספר מקומות. למשל: "ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי" (בראשית כ, יא). ובעקדה: "כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא שכת את בנך את יחידך ממני" (בראשית כב, יב). וכן מצינו בנביאים שעובדיה האחראי על ארמון אחאב מלך ישראל היה ירא ה': "ויקרא אחאב אל עבדיהו אשר על הבית ועבדיהו היה ירא את ה' מאד" (מלכים א יח, ג), וכן: "יראת ה' טהורה עומדת לעד משפטי ה' אמת צדקו יחדו" (תהלים יט, י).

צירוף המילים "יראה" עם שם השם בא לידי ביטוי לא רק במסגרת תיאורים, אלא נזכר גם באופן שימושי/מעשי בתפילה. במסגרת תפילתו של האמורא רב בתום תפילתו מצינו:

רב בתר צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לנו חיים ארוכים [...] חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים, חיים שתמלא לנו את כל משאלות לבנו לטובה (בבלי, ברכות טז ע"ב).

בתקופת הגאונים החל להיווצר סידור התפילה. הגאונים ארגנו את קטעי התפילה אשר גובשו לפנייהם כבר על ידי חז"ל על בסיס מקראות, ואנו פוגשים את השימוש בצירוף הלשוני "ירא שמים" במסגרת סידור רב עמרם גאון, בתפילת השחר לאחר ברכות השחר, כדרישה המהווה בסיס לפנייה כלפי ריבונו של עולם:

לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו וישכם ויאמר: רבון כל העולמים לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמיך הרבים, מה אנו מה חיינו מה חסדנו מה צדקנו מה ישענו מה כחנו מה גבורתנו מה נאמר לפניך ה' אלהינו, הלא הגבורים כאין לפניך ואנשי השם כלא היו וחכמים כבלי מדע ונבונים כבלי השכל. כי כל מעשה ידנו תהו וימי חיינו הבל לפניך ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל.

לעומת תפילת האמורא רב בה הביטוי "יראת שמים" נזכר במסגרת בקשה מה' שיזכנו לתכונה זו, בסידורו של רב עמרם גאון מדובר על תביעה מאדם לרכוש תכונה זו דרך קבע: "לעולם יהא...". כלומר האחריות מוטלת על האדם ואינה רק בגדר כמיהה למימוש בעזרת ה'!

מקבילה לנאמר בסידור רב עמרם גאון מצינו במקור אחר (מדרש מאוחר, כנראה מתקופת הגאונים), אשר ייתכן ששימש מקור לנוסח הסידור שגובש על ידי הגאון:

ד"א העטופים ברעב, אין רעב אלא דברי תורה, שנאמר הנה ימים באים נאום ה' והשלחתי רעב בארץ וגו' (עמוס ח, יא), מיכן אמרו, יהא אדם למד תורה באימה וביראה ברתת וזויע, יסתכל כל אדם בעצמו, וידע שלאחר שעת מיתה ישא עיניו לשמים ויאמר, מי ברא כוכבים ברקיע [...] מי בעט בו במגדל ראשון, ונתן ראשו במקום אחד וגופו במקום אחר ועשרים ואחד מיל בין זה לזה, שנאמר לבך יהגה אימה [וגו'] [ישעיה לג, יח], מיכן אמרו, יהא אדם ירא שמים ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו, בכל יום ויום ישכים ויאמר: רבון כל העולמים לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך וגו', ואומר בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם כי אתן אתכם לשם ולתהילה בכל גויי הארץ בשובי את שבותיכם לעיניכם אמר ה' (צפניה ג, כ) (אליהו רבה [איש שלום] פרשה יט ד"ה: ד"א העטופים ברעב).

כפי שאמרנו ייתכן שהמקור הנ"ל שימש מקור לנוסח הסידור. הבסיס להשערנו זו היא סגנונו של המקור במדרש אליהו רבה. לשון המדרש הוא כלשון חז"ל, המנוסח בסגנון הרווח אצלם בעת ציונם את המקור המקראי מדרשי – "מכאן אמרו", כביטוי להצהרה על מסקנה מדרשית מתוך המקרא ולאחר ציטוט פסוק: "שנאמר לבך יהגה אימה [וגו'] [ישעיה לג, יח], מיכן אמרו, יהא אדם ירא שמים". במדרש נזכר פעמיים הלשון "מכאן אמרו" ואחריו הלשון "יהא אדם", כלומר המדרש ביטא בזאת דפוס קבוע בעת הסקת מסקנות מעשיות התובעות מהאדם התנהגות דתית. גם השינוי בנוסח הסידור המתבטא בתוספות שתי מילים – "לעולם" ו"בסתר" (לפני ואחרי הצגת עיקר הדרישה "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר"), מלמד על שימוש מאוחר במקור המדרשי. גם בניסוח התפילה של הרמב"ם אנו מוצאים את הלשון שבסידור רב עמרם גאון.

נסיים בתקוות הצלחה במימוש הדרישה, ושנוכח לעולם להיות יראי שמים בסתר, וככאלה נהיה גלויים. בכך נזכה להרבות בקידוש שמו מתוך ענוה וצניעות.

הרב ד"ר דניאל רביב

ראש ההתמחות למחשבת ישראל

ומרצה בתואר שני למקרא וספרות חכמים

"אדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב"

"וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמור איש על דגלו באותות לבית אבותם יחנו בני ישראל" (ב, ב).

חז"ל שואלים: מדוע כתוב "על דגלו"? לאיזה דגל הכוונה? חז"ל (מדרש רבה, שיר השירים ב) מביאים את ההתרחשות שקרתה בחר סיני המסבירה לנו את הקשר בין עם ישראל לדגל.

כאשר ה' נגלה אל עם ישראל על הר סיני ירדו עמו כ"ב אלף רבבות מרבבות של מלאכים וכולם היו עשויים דגלים דגלים. עם ישראל התאוה לדגלים ואמרו הלוואי ש"נעשה דגלים כמותם". אמר להם הקב"ה, נתאוותם לדגלים של המלאכים?! אני שמח בכם ואוהב אתכם. באותה שעה אמר למשה, לך עשה את עם ישראל לדגלים, ועל זה נאמר "איש איש על דגלו".

נראה שישאל היו גדולים וחביבים מאוד בעיני ה', כך שראו בעיניהם כ"ב אלף רבבות של מלאכים. כיום אין ביכולתנו לדמיין איך נראה מלאך. הרי המלאך כולו רוחני, זך, יורד מהשמים, בלי חומר או גוף, ועם ישראל בשר ודם זכו לראות את המלאכים. לא רק שהם ראו אותם, הם גם התאוה להיות כמותם, ומכוח חווייה עצמתית זו ודרגתם הרוחנית, נתקפה בהם תאוות קדושה ורוממות. הם התפללו ואמרו "רננה בישועתך ובשם אלוקינו נדגול".

ביום הכיפורים אנו מתוודים על חטאינו לפני הקב"ה ואומרים: "מה אנחנו יכולים לומר לפניך [...] הלא הנסתר והנגלות אתה יודע". בתחילה אנו מתוודים על מה שגלוי וידוע לנו, ובהמשך – על הנגלות. מדוע אנו מודים על "הנגלות"? הרי על החטאים הנגלים אנו כבר מתוודים, אלא שיש חטאים שאינם נגלים לנו, אלא רק לקב"ה.

פעמים, יש אנשים שבעיני בשר ודם נראים כצדיקים ולטעמנו גם מתנהגים על פי דרך התורה. אבל האם אנו יודעים את הכוונות הנסתרות של אותו אדם? האם כוונותיו טהורות או שעצם עשיית המצווה נעשית בטהרה?! אין לנו דרך לדעת אם אדם עושה מצווה לשם שמים או שמא הוא רוצה למלא את האינטרסים האישיים שלו.

תפקידנו לעשות תשובה בנושא זה ולנסות עד כמה שאפשר ללמוד מאנשים טהורים באמת, אשר מעשיהם רצויים למטה בעולם הזה וגם למעלה אצל הקב"ה, ולהתפלל שנוכה לדבוק באנשים שרצון ה' הוא שנתאוה להיות כמותם. כמו שבהר סיני עם ישראל התאוה להיות כמו המלאכים, כך אנו נתאוה להיות כמו צדיקים אמתיים שעושים מעשיהם לשם שמים ומעשיהם רצויים לפני הקב"ה.

על כל אדם להסתכל על עצמו כל הזמן ולהיות עם "יד על הדופק", מדוע אני מקיים את המצווה הזו או את מעשה החסד הזה? על מנת לעשות רושם על מישהו או כדי שיכבדו אותי? אם באמת אני רוצה לקדש את שם ה' בעולם על ידי מעשי, כי אז קיום המצוות יבוא ממקום אמת בנפש ולא מתוך נגיעות אישיות בדבר.

בהמשך הפסוק ה' אומר למשה "באותות לבית אבותם". האדמו"ר רבי יהודה ליב מגור (בעל ה"שפת אמת") מפרש שעל כל יהודי להשתדל בכל כוחו שיהיה במעשיו יום יום דמיון ואות למעשי אבותיו, כדי שלא יינתק חלילה מהשורשים העתיקים, שמהם באים כל חיותה וקיומה של האומה.

לפעמים יש הרגשה כאילו התורה לא מחוברת לחיים המודרניים שלנו. נראה שיש אף ניגוד, אבל ההפך הוא הנכון. התורה היא התבלין שיכול לעזור לנו להתמודד עם התרבות המערבית, לתת שלווה לנפש בתוך כל המרוץ שאנו חיים בו. ה' נתן לנו תורה שתתאים לכל רבדי האוכלוסייה בתקופות שונות. זוהי החכמה האלוקית המתגלית במלוא הדרה.

אנו צריכים לשמור על הערכים ועל המצוות שהנחילו לנו אבותינו, ומכוח זה תתקיים אומתנו על כל תכונותיה המיוחדות.

(מתוך "פרפראות לתורה" וספרו של הגרא"ל לאפיאן "לב אליהו").

שירה אברג'ל

סטודנטית בהתמחויות לחינוך חברתי
ולמחשבת ישראל

הנני שלחני

אלי כהן הי"ד

תרפ"ה–תשכ"ה (1924–1965)

"מילאתי חובתי עד תום ונשארתי נאמן לעמי ולארצי עד הרגע האחרון". אלו היו מילותיו האחרונות של אלי כהן, איש מודיעין ישראלי שפעל בסוריה במסווה של אזרח סורי עד שנחשף, נשפט והוצא להורג.

אלי כהן נולד באלכסנדריה שבמצרים. עם סיום לימודיו בתיכון החל ללמוד הנדסה באוניברסיטה של אלכסנדריה. גל האנטישמיות שפקד אז את מצרים מנע מאלי לסיים את לימודיו והוא עבר לעסוק בטקסטיל. בתחילת שנות החמישים הצטרף לתנועה הציונית ולאחר "מבצע קדש", כמו רבים מיהודי הקהילה, גורש ממצרים ועלה לארץ. בארץ השתקע בבית ים ונשא לאישה את נדיה, אחותו של הסופר סמי מיכאל.

בשנת 1960 המצב הביטחוני מול סוריה החמיר (קרבות בכינרת וברמת כורזים) ו"המוסד" גייס אותו לפעילות. אלי התחזה לכאמל אמין ת'אבת – יורש אמיד המעוניין בייצוא מלאכת מחשבת סורית לאירופה. תחילה הוא יצא לארגנטינה והתערה שם בקהילה הסורית-לבנונית. בינואר 1962 יצא לדמשק. גילו הצעיר, אמידותו, אורח חייו וקסמו האישי הצליחו לחבב אותו במהירות על שכבת קצינים צעירים חילוניים ומוכשרים, ששנה לאחר מכן תפסה את השלטון בסוריה.

הודות לקשריו בצמרת הצבא והשלטון הסורי הצליח אלי כהן להעביר לישראל מידע חיוני על התכניות להטיית מקורות הירדן, על הסיוע שהגישו הסורים לארגוני הטרור הפלסטיניים ועל היערכות הצבא הסורי ברמת הגולן. המידע שהעביר סייע מאוד לצה"ל במלחמת ששת הימים.

הפגיעה הישראלית במפעל ההטיה ובבסיסי הפת"ח הביאה את הסורים לחשוב כי יש מרגל בקרבם. הסורים קיבלו ציוד האזנה רוסי משוכלל ולבסוף הצליחו לעלות על מקור השידורים ולתפוס את אלי כהן (1965). אלי עונה קשות, נשפט במהירות ולאחר חמישה חודשים, בט"ז באייר תשכ"ה, הוצא להורג בתלייה.

אלי כהן נקבר בדמשק ועד היום מסרבים הסורים להתיר את הבאתו לקבורה בישראל. הותיר אחריו אישה ושלושה ילדים.
לעיון נוסף:

• מיכאל בר-זהר, ניסים משעל, **המוסד: המבצעים הגדולים**, תל אביב: משכל, [תשע"א] 2010.

• שמואל שגב, **בווד בדמשק: חייו ומותו של אלי כהן**, ירושלים: כתר, 1986.

• **אתר אלי כהן**: <http://www.elicohen.org.il>